

Kajian Persepsi Penonton Terhadap Rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah Sebagai Medium Dialog Antara Agama di Malaysia
The Perception of Audiences Towards Dialog Harmoni program on TV Al-Hijrah As A Medium of Interfaith Dialogue in Malaysia

Panji Hidayat Mazhisham¹ & Muhammad Yusuf Khalid
Universiti Sains Islam Malaysia

Abstrak

Kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama di Malaysia. Kajian ini melibatkan seramai 290 responden yang terdiri daripada penonton pelbagai kaum dan agama yang telah menyaksikan rancangan Dialog Harmoni. Pemilihan sampel dibuat secara rawak mudah. Instrumen kajian ini dilakukan secara kuantitatif dengan menggunakan soal selidik yang mengandungi 55 item yang berkaitan dengan persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni berdasarkan kepada empat dimensi utama iaitu dimensi kepentingan, peranan, moderator dan panelis, dan isi kandungan. Analisis statistik deskriptif telah digunakan untuk mendapatkan nilai kekerapan, peratus, min dan sisihan piawai. Data dianalisis menggunakan perisian Statistikal Package of Social Sciences (SPSS) for window version 20.0. Nilai pekali kebolehpercayaan Alpha Cronbach bagi instrumen kajian ini ialah $\alpha = .849$. Hasil dapatan kajian menunjukkan secara keseluruhan persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama berada pada tahap yang tinggi (min=3.90). Manakala tahap min persepsi penonton terhadap dimensi kepentingan DH (min=4.09), dimensi peranan DH (min=3.90), dimensi moderator dan panelis DH (min=3.87) dan dimensi isi kandungan DH (min=3.73). Implikasi kajian ialah rancangan Dialog Harmoni ini perlu diteruskan kerana dapat memberi kesan yang positif kepada masyarakat yang berbilang kaum, bangsa dan agama di Malaysia. Selain itu, rancangan ini adalah sebuah medium dialog antara agama yang dapat menarik minat golongan muda untuk lebih mengetahui kepelbagaian anutan agama, amalan, budaya dan tradisi agama-agama lain di Malaysia.

Kata kunci: Dialog Harmoni, dialog antara Agama, TV Al-Hijrah

¹ Corresponding author : Panji Hidayat Mazhisham, Fakulti Kepimpinan dan Pengurusan, Universiti Sains Islam Malaysia, e-mail : hidayat_wasiyyah@yahoo.com

Abstract

The aim of this study is to investigate the perceptions of audiences towards the “Dialog Harmoni” program on TV Al-Hijrah as a medium of interfaith dialogue in Malaysia. This study involved 290 respondents from various races and religions who have already watched the Dialog Harmoni program. The sample was drawn randomly. The instrument of this study is a quantitative means, using a questionnaire containing of 55 items related to the audiences’ perceptions towards Dialog Harmoni program. The questionnaire is based on four key dimensions, namely dimension of the importance of Dialog Harmoni, the roles of Dialog Harmoni, the moderator and panelists, and its contents. Descriptive analysis was used to find the frequency, percentage, mean and standard deviation. Data was analysed using Statistical Package of Social Sciences (SPSS) for Windows version 20.0. Cronbach alpha reliability coefficient for the instrument was $\alpha = .849$. The result shows that the overall perceptions of the viewer towards Dialog Harmoni program on TV Al-Hijrah as a medium of interfaith dialogue was at a high level (mean = 3.90). While the mean level of the audiences’ perception of the dimension of the importance in Dialog Harmoni (mean = 4.09), the dimension of the role in Dialog Harmoni (mean = 3.90), the dimensions of the moderator and panelists in Dialog Harmoni (mean = 3.87) and the dimensions of the contents in Dialog Harmoni (mean = 3.73). The implication of this study is that the Dialog Harmoni program should be continued because it has positive impacts on the society of all races and religions in Malaysia. In addition, Dialog Harmoni program can be used as a medium of interfaith dialogue which can attract young people to learn and gain knowledge about the diversity of religious beliefs, practices, customs and traditions of other religions in Malaysia.

Keywords: Dialog Harmoni, interfaith dialogue, TV Al-Hijrah

PENDAHULUAN

Televisyen merupakan satu media yang penting di negara Malaysia. Televisyen dapat dijadikan sebagai sebuah medium perkongsian maklumat dan penyampaian ilmu kepada masyarakat. Zulkiple Abd Ghani et al, (2011) menyatakan televisyen merupakan medium komunikasi yang popular dan menjadi pilihan ramai. Peranan televisyen dalam menyampaikan mesej kepada masyarakat melalui visual dan audio sememangnya tidak dapat dinafikan. Sehubungan dengan itu, TV Al-Hijrah ditubuhkan oleh kerajaan sebagai satu medium untuk mendidik masyarakat dan memberi kefahaman berkaitan dengan sesuatu perkara (Ahmad Maslan, 2013).

Penubuhan TV Al-Hijrah ialah sebagai sebuah stesen yang menyatupadukan ummah serta memupuk perpaduan masyarakat majmuk sepertimana yang dianjurkan Islam adalah merupakan salah satu daripada objektif penyiaran stesen ini (Zulkiple Abd Ghani et al, 2001). Hal ini dengan jelas telah membuktikan bahawa penyiaran rancangan-rancangan yang disiarkan di TV Al-Hijrah bukan sahaja memberi tumpuan kepada golongan masyarakat yang beragama Islam malah, masyarakat bukan beragama Islam juga dapat menonton semua rancangan di TV Al-Hijrah. Ini menunjukkan bahawa masyarakat majmuk di Malaysia bebas untuk memilih mana-mana siaran rancangan program kesukaan mereka.

Bertitik tolak daripada perkara tersebut, TV Al-Hijrah telah menyiarkan sebuah rancangan Dialog Harmoni yang berkonsepkan dialog antara agama kepada masyarakat berbilang kaum, bangsa dan agama di Malaysia. Oleh itu, masyarakat majmuk di negara ini dapat menyaksikan rancangan Dialog Harmoni yang merupakan sebagai medium dialog antara agama menerusi media komunikasi di TV Al-Hijrah. Justeru itu, kajian ini adalah untuk mengenalpasti persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama di Malaysia. Dialog antara agama merupakan satu wahana yang dapat membentuk sikap saling hormat menghormati dan toleransi dalam kalangan masyarakat yang berbilang kaum dan agama di Malaysia.

Oleh yang demikian, penyiaran rancangan Dialog Harmoni yang berkonsepkan dialog antara agama sesuai ditayangkan di kaca televisyen kerana dapat memberi kefahaman dan mendidik masyarakat untuk saling memahamidan hormat menghormati anutan agama, cara hidup, amalan, tradisi dan budaya agama-agama lain di Malaysia (Rosmawani Md Zain, 2013). Melalui rancangan Dialog Harmoni ini, sedikit sebanyak dapat memberi pendedahan dan kefahaman kepada masyarakat majmuk di negara ini untuk hidup secara harmoni dan toleransi.

DIALOG HARMONI DI MALAYSIA

Rancangan Dialog Harmoni mula disiarkan di TV Al-Hijrah pada tahun 2013. Dialog Harmoni adalah sebuah rancangan yang berkonsepkan dialog antara agama di Malaysia. Hal ini dapat dibuktikan melalui penyiaran rancangan Dialog Harmoni melibatkan panel-panel mewakili agama Islam, Kristian, Hindu, Buddha dan Sikh. Dialog Harmoni adalah sebuah rancangan dialog antara agama yang pertama disiarkan di TV Al-Hijrah (Rosmawani, 2013; Tengku Ismail, 2014).

Dialog Harmoni bermaksud berdialog secara harmoni dan untuk mengharmonikan antara penganut-penganut agama di Malaysia (Rosmawani Md Zain, 2013; Tengku Ismail, 2014). Muhammad Yusuf et al., menjelaskan di dalam kajiannya *Dialog Harmoni di Malaysia 2013: Satu Sorotan Awal* misi Dialog Harmoni ini adalah untuk mengurangkan konflik masalah perkauman yang berlaku di negara ini dan visinya pula menekankan untuk memberi kefahaman dan pengetahuan kepada masyarakat mengenai anutan sesuatu agama di Malaysia dan menjelaskan salah faham yang sering timbul dalam kalangan penganut pelbagai agama. Sebagai contoh insiden daging khinzir dilempar ke masjid, pembakaran gereja dan kitab Bible dan lain-lain. Rentetan itu, Perdana Menteri Malaysia, Dato' Seri Mohd Najib Abd Razak mengambil tindakan dengan memberi cadangan kepada Menteri di Jabatan Perdana Menteri, Dato' Seri Jamil Khir Baharom supaya mengatasi masalah ini segera daripada dibiarkan berlanjutan yang boleh mengakibatkan ketegangan kepada masyarakat berbilang bangsa dan agama di negara ini (Rosmawani Md Zain, 2013). Idea untuk menyiarkan rancangan Dialog Harmoni sebenarnya adalah disebabkan cetusan dan pandangan daripada pihak kerajaan dan TV Al-Hijrah bertindak merealisasikan sebuah program dialog antara agama yang dinamakan Dialog Harmoni (Muhammad Yusuf et al., 2014).

Berikutan hasil cetusan idea oleh Perdana Menteri maka terhasillah sebuah rancangan Dialog Harmoni di mana konsep penyatuan perpaduan melalui kefahaman agama dapat direalisasikan antara rakyat pelbagai budaya dan agama di Malaysia. Selain itu Rosmawani Md Zain (2013) menjelaskan bahawa program ini bertujuan untuk memberi kefahaman dan pengetahuan yang berkaitan dengan anutan agama dan budaya yang pelbagai kepada penganut-penganut agama lain.

PERMASALAH KAJIAN

Malaysia merupakan sebuah negara majmuk yang terdiri daripada pelbagai agama, bangsa dan budaya. Kepelbagaian anutan agama dan bangsa di negaraini memungkinkan wujudnya perbezaan pandangan, pemahaman, prasangka, tanggapan dan persepsi yang pelbagai di antara satu agama dengan agama yang lain. Oleh itu, dialog antara agama dilihat sebagai satu mekanisme yang utama pada masa kini kerana kepentingannya yang tersendiri. Di samping bertujuan sebagai medium keharmonian antara masyarakat berbilang kaum, bangsa dan agama, kepentingan dialog antara agama berperanan untuk membina penganut beragama supaya mencintai kebaikan antara sesama manusia, kedamaian dan kesejahteraan bagi seluruh masyarakat.

Dialog antara agama merupakan jalan bijak untuk menangani isu-isu yang dianggap sensitif. Menurut syafinaz et al., (2011) mencadangkan supaya dialog antara agama dibawa ke kaca televisyen supaya inti patinya dapat disampaikan kepada seluruh lapisan masyarakat di negara ini. Selain itu, mereka menyatakan bahawa dialog antara agama sebenarnya kerap diadakan di institusi-institusi pengajian tinggi di Malaysia. Namun, penganjur dialog seperti ini perlu disebar luas dalam kalangan masyarakat setempat, iaitu melalui siaran televisyen. Syafinaz et al (2011) berpandangan televisyen sangat penting sebagai wadah memperbetulkan prejudis dan sangkaan buruk terhadap sesuatu agama.

Sehubungan dengan itu, TV Al-Hijrah sebagai sebuah media komunikasi di Malaysia mempunyai fungsi yang strategik untuk menjadi jaringan penyebar informasi, perkongsian maklumat, pendedahan dan memberi pengetahuan tentang sesuatu agama kepada penganut pelbagai agama ataupun kepada komuniti agama-agama lain di negara ini. Dengan erti kata lain, seseorang penganut agama boleh mengetahui, mempelajari dan mendapatkan maklumat berkaitan agama lain melalui media. Media massa seperti stesen televisyen mampu untuk menjadi alat penghubung yang mengharmonikan dan menyatupadukan penganut sesuatu agama dengan agama-agama lain. Justeru, bagi menjernihkan kekeruhan itu sudah tentu memerlukan satu landasan seperti dialog supaya semua pihak boleh berbincang bersama, melontarkan pendapat dan menjelaskan kebenaran yang terselindung, sekaligus memelihara suasana damai hubungan antara masyarakat (Khadijah, 2005: 91).

Khairulnizam (2005) pula menyatakan bahawa pelaksanaan dialog dilihat sebagai metode perdamaian yang menyumbang kepada faktor kesatuan di samping mengelakkan perpecahan terutama isu-isu sensitif seperti isu keagamaan. Justeru itu, adakah dialog antara agama telah memainkan peranan dalam mewujudkan sebuah perdamaian di kalangan penganut pelbagai agama. Bertitik tolak dari perkara tersebut, melalui kajian persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama ini sedikit sebanyak dapat merungkai tahap persepsi penonton terhadap kepentingan dan peranan Dialog Harmoni yang merupakan mekanisme dialog antara agama kepada masyarakat di negara ini.

Rancangan Dialog Harmoni adalah merupakan satu mekanisme baru dalam penyiaran TV Al-Hijrah. Rancangan ini melibatkan wakil-wakil panel yang terdiri daripada pelbagai kaum, bangsa dan agama. Agama yang terlibat di dalam rancangan Dialog Harmoni ialah agama Islam, Kristian, Buddha, India dan Sikh. Tengku Ismail (2014) menyatakan bahawa rancangan Dialog Harmoni merupakan satu medium untuk memberi kefahaman dan

pengetahuan kepada masyarakat majmuk di Malaysia mengenai kepelbagaian anutan, amalan, cara hidup dan budaya yang pelbagai di negara ini.

Menerusi penyiaran rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah, terdapat sesetengah pihak yang tidak bersetuju terhadap rancangan Dialog Harmoni ini. Hal ini turut disokong oleh Rosmawani Md Zain (2013) yang menyatakan bahawa terdapat masyarakat yang kurang senang dengan penyiaran rancangan ini. Tambahan beliau lagi, terdapat juga pihak agama Islam di Malaysia yang tidak bersetuju rancangan ini disiarkan di kaca televisyen. Bukan setakat itu sahaja, malahan Rosmawani Md Zain (2013); Tengku Ismail (2014) menyatakan wujud beberapa pihak tertentu yang kurang berpuas hati terhadap penyiaran rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah ini atas alasan rancangan ini bersifat pluralisme. Oleh itu, penyiaran rancangan Dialog Harmoni ini telah mengundang ketidakpuasan hati sesetengah pihak dalam kalangan masyarakat penganut pelbagai agama di negara ini.

Bertitik tolak daripada perkara tersebut penyelidik ingin mengetahui sejauhmanakah tahap persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama berdasarkan kepada empat dimensi utama iaitu dimensi kepentingan rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama, dimensi peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama, dimensi panelis dan moderator Dialog Harmoni, dan dimensi isi kandungan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah. Oleh itu, kajian ini dapat mengukur tahap persepsi penonton terhadap keempat dimensi tersebut. Kajian ini juga dapat memberi pencerahan terhadap sesetengah pihak yang tidak bersetuju atau kurang berpuas hati terhadap rancangan ini. Di samping itu, kajian ini dapat merungkai apakah tahap persepsi penonton yang menyaksikan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah? Dan adakah rancangan Dialog Harmoni ini akan memberikan kesan yang positif atau pun negatif kepada masyarakat? Apakah tahap persepsi masyarakat terhadap konsep dialog antara agama ditayangkan di kaca televisyen sepertimana yang disiarkan dalam rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah?

Selain itu, penyelidik juga ingin mengetahui sejauhmanakah keterbukaan masyarakat pada masa kini untuk menerima Dialog Harmoni dapat dijadikan sebagai medium untuk saling berkongsi pandangan, pengetahuan, maklumat dan memahami kepelbagaian anutan agama dan budaya di Malaysia. Sejauhmanakah tahap persepsi penonton terhadap kepentingan rancangan Dialog Harmoni ini mampu untuk dijadikan sebagai wahana utama dalam dialog antara agama? Apakah tahap persepsi penonton terhadap peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama kepada masyarakat yang berbilang bangsa dan budaya? Apakah tahap persepsi masyarakat terhadap panelis yang mewakili agama-agama di Malaysia? Apakah tahap

persepsi masyarakat majmuk di negara ini terhadap isi kandungan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah? Sehubungan dengan itu, untuk mengetahui setiap perkara yang dijelaskan di atas, kajian ini sangat penting dijalankan bagi memberi manfaat kepada pelbagai pihak.

OBJEKTIF KAJIAN

Secara spesifik, kajian ini bertujuan untuk mencapai objektif berikut:

- i. Untuk mengenalpasti tahap persepsi penonton terhadap kepentingan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama.
- ii. Untuk mengenalpasti tahap persepsi penonton terhadap peranan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama.
- iii. Untuk mengenalpasti tahap persepsi penonton terhadap moderator dan panelis rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah.
- iv. Untuk mengenalpasti tahap persepsi penonton terhadap isi kandungan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah.

KEPENTINGAN KAJIAN

Kajian yang dilaksanakan ini diharap dapat membantu pihak TV Al-Hijrah dan masyarakat majmuk di Malaysia untuk mengetahui persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama di Malaysia. Dalam masa yang sama TV Al-Hijrah sebagai sebuah stesen komunikasi dapat memainkan peranan untuk mewujudkan sebuah masyarakat yang harmoni tanpa mengira kaum, bangsa dan agama. Penyiaran rancangan Dialog Harmoni berpontensi untuk dijadikan sebagai model dialog antara agama yang perlu dikaji. Dalam hal ini, rancangan Dialog Harmoni adalah satu-satunya rancangan yang melibatkan wakil panel dari pelbagai agama seperti agama Islam, Kristian, Budhha, Hindu dan Sikh. Kajian persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni ini mampu untuk merungkai apakah tahap persepsi penonton terhadap terhadap kepentingan, peranan, moderator dan panelis dan isi kandungan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama di Malaysia. Adakah penonton berpandangan rancangan Dialog Harmoni ini penting untuk disiarkan di televisyen. Justeru itu, hasil kajian ini secara khususnya dapat memberi sumbangan kepada pihak penerbit TV Al-Hijrah dan secara umumnya dapat memberi manfaat kepada masyarakat yang berbilang bangsa dan agama dari perspektif kepentingan dan peranan Dialog Harmoni sebagai mekanisme dialog antara agama menerusi sebuah stesen televisyen.

METODOLOGI KAJIAN

Kajian ini menggunakan kaedah kuantitatif iaitu melalui instrumen borang soal selidik. Kajian ini berbentuk kajian deskriptif mengenai persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah. Menurut Nazri Muslim et al, dalam Wiersma (1995) menyatakan kaedah ini merupakan antara kaedah yang baik jika kajian tersebut merupakan satu kajian yang ingin mengukur atau menilai sikap, persepsi dan pencapaian sesuatu program. Maka, satu set soal selidik disediakan bagi tujuan tersebut yang dibina sendiri oleh pengkaji untuk mencapai objektif kajian. Ahmad Sunawari Long (2011: 59) menyatakan soal selidik adalah kaedah yang dapat mengukur sikap atau fenomena seperti persepsi kumpulan, bentuk peranan dan sebagainya. Oleh yang demikian, penyelidik ingin mengkaji sejauh manakah tahap persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama.

Populasi kajian ini ialah semua penonton yang hadir semasa rakaman rancangan Dialog Harmoni dijalankan di Universiti Malaysia Pahang (UMP). Bertitik tolak daripada perkara tersebut, penyelidik telah mendapatkan kebenaran dari penerbit Dialog Harmoni (2014) untuk mengedarkan soal selidik selepas rakaman rancangan Dialog Harmoni diadakan. Penyelidik menggunakan persampelan secara rawak mudah. Menurut Chua Yan Piaw (2011: 215), persampelan rawak mudah digunakan untuk memastikan setiap unit atau setiap subjek dalam populasi mempunyai peluang yang sama untuk dipilih sebagai responden kajian. Populasi jumlah yang hadir semasa rancangan Dialog Harmoni diadakan adalah seramai 700 orang responden. Mereka adalah terdiri daripada pelbagai kaum, bangsa dan agama. Sampel kajian di dalam kajian ini adalah seramai 290 orang responden yang terdiri daripada pelbagai kaum, bangsa dan agama. Menurut Krejcie dan Morgan di dalam jadual penentuan saiz sampel, jika populasi bagi suatu kajian ialah 700, maka bilangan sampel responden yang diperlukan ialah 248. Ini menunjukkan bahawa responden di dalam kajian ini adalah lebih dari mencukupi untuk dijadikan sebagai hasil kajian sepertimana yang dijelaskan Krejcie dan Morgan (1970).

Instrumen soal selidik persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama terbahagi kepada lima bahagian iaitu Bahagian A; demografi responden, Bahagian B; dimensi kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama, Bahagian C; dimensi peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama, Bahagian D; dimensi moderator dan panelis Dialog Harmoni, dan Bahagian E; dimensi isi kandungan Dialog Harmoni. Skala likert lima mata 1-5 (Sangat tidak setuju-sangat setuju) digunakan dalam kajian ini. Soal selidik di dalam kajian ini mengandungi 55 item yang mempunyai kesahan

kandungan dan kebolehpercayaan yang tinggi iaitu nilai pekali *Alpha Cronbach* melebihi 0.8 ke atas. Item-item ini digunakan untuk mengukur tahap persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama. Secara terperinci nilai *Alpha Cronbach* digunakan bagi mengukur nilai kebolehpercayaan instrumen soal selidik seperti dalam Jadual 1.

Jadual 1: Nilai Pekali Kebolehpercayaan Instrumen Soal Selidik

Pemboleh ubah	Nilai <i>Alpha Cronbach</i>
Dialog Harmoni (DH) sebagai medium dialog antara agama (DAA) berdasarkan empat dimensi;	0.849
i. Dimensi Kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama	0.801
ii. Dimensi Peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama	0.795
iii. Dimensi moderator dan Panelis Dialog Harmoni	0.841
iv. Dimensi Isi kandungan Dialog Harmoni	0.802

Berdasarkan nilai pekali kebolehpercayaan instrumen soal selidik di atas, nilai *Alpha Cronbach* berapa pada tahap yang menyakinkan. Keempat-empat pemboleh ubah yang dikemukakan itu mempunyai nilai 0.6 ke atas. Menurut Nunnally (1978), nilai 0.6 ke atas hingga 0.8 adalah ukuran nilai yang lazimnya diterima, manakala nilai 0.8 ke atas adalah terbaik. Pandangan yang sama turut dinyatakan oleh Mohd Majid (1990), nilai pekali *Alpha Cronbach* melebihi 0.6 sering digunapakai sebagai indeks kebolehpercayaan dalam sesuatu penyelidikan. Didapati nilai *Alpha Cronbach* yang diperolehi bagi kesemua pemboleh ubah adalah melebihi 0.7 dan nilai keseluruhan kebolehpercayaan instrumen kajian ini berada pada tahap kesahan yang tinggi iaitu 0.8 ke atas. Menurut Najib Abdul Ghafar (2003), nilai *Alpha Cronbach* melebihi 0.8 bermakna tahap kesahan dan kebolehpercayaan item yang digunakan adalah tinggi. Oleh itu, soal selidik yang dibina untuk menjalankan kajian ini adalah diterima dan sangat sesuai digunakan.

Justeru itu, nilai kebolehpercayaan bagi dimensi kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama ialah 0.801. Bagi dimensi peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama pula nilai kebolehpercayaan ialah 0.795 manakala nilai kebolehpercayaan persepsi penonton terhadap dimensi moderator dan panelis Dialog Harmoni ialah 0.841. Dan nilai kebolehpercayaan persepsi penonton terhadap isi kandungan

Dialog Harmoni ialah 0.802. Analisis keseluruhan persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama menunjukkan nilai kebolehpercayaan yang tinggi iaitu 0.849.

Data yang diperoleh telah dianalisis dengan menggunakan statistik deskriptif yang melibatkan analisis kekerapan, peratusan, min dan sisihan piawai. Untuk membincangkan dapatan kajian secara deskriptif berkaitan tahap persepsi penonton terhadap kepentingan, peranan, moderator dan panelis dan isi kandungan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah sebagai medium dialog antara agama, interpretasi skor min digunakan seperti dalam Jadual 2.

Jadual 2: Interpretasi Skor Min Tahap Persepsi Penonton Terhadap Rancangan Dialog Harmoni Di TV Al-Hijrah Sebagai Medium Dialog Antara Agama

Skor Min	Interpretasi Skor Min
1.00 - 2.33	Rendah
2.34 - 3.67	Sederhana
3.68 - 5.00	Tinggi

Diadaptasikan (Nazri Muslim et al., 2011)

Tafsiran skor min yang diadaptasi daripada Nazri Muslim et al., (2011) di atas menunjukkan terdapat tiga tahap, iaitu rendah, sederhana dan tinggi. Skor min bermula 1.00-2.34 mentafsirkan tahap persepsi yang rendah; 2.34-3.67 mentafsirkan tahap persepsi berada pada tahap sederhana; dan nilai skor min 3.68-5.00 mentafsirkan tahap persepsi berada pada aras tinggi.

ANALISIS DATA DAN PERBINCANGAN KAJIAN

Latar Belakang Responden

Responden kajian adalah terdiri daripada penonton pelbagai bangsa dan agama yang telah menyaksikan rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah. Seramai 290 orang responden dari kalangan para penonton telah menjawab soal selidik. Latar belakang responden telah dijawab oleh responden dalam bahagian A soal selidik. Perbincangan latar belakang responden ini akan dibahagikan kepada tiga bahagian iaitu, profil responden, latar belakang akademik dan pekerjaan responden.

Jadual 3: Profil Responden

<i>n</i> =290	Bilangan	Peratusan
Jantina		
Lelaki	71	24.5
Perempuan	219	75.5
Umur		
Bawah 19	83	28.6
20-30	176	60.7
31-40	31	10.7
Bangsa		
Melayu	163	56.2
Cina	97	33.4
India	28	9.7
Sikh	2	0.7
Agama		
Islam	160	55.2
Buddha	92	31.7
Hindu	29	10.0
Sikh	4	1.4
Kristian	5	1.7

Jadual 3 menunjukkan maklumat mengenai profil responden terhadap jantina, umur, bangsa dan agama. Daripada seramai 290 orang responden, seramai 219 orang (75.5%) adalah penonton perempuan, manakala penonton lelaki seramai 71 orang (24.5%). Dari sudut umur responden pula seramai 83 orang (28.6%) responden berumur 19 tahun ke bawah, diikuti seramai 176 orang (60.7%) responden dari lingkungan umur 20 hingga 30 tahun. Manakala, seramai 31 orang (10.7%) responden berumur lingkungan 31 hingga 40 tahun. Selain itu, sebilangan besar responden iaitu seramai 163 orang (56.2%) adalah terdiri dari bangsa Melayu, diikuti oleh seramai 97 (33.4%) berbangsa Cina, manakala responden dari bangsa India adalah seramai 28 orang (9.7%) dan responden yang terdiri dari bangsa Sikh adalah dua orang (0.7%). Profil responden beragama Islam iaitu seramai 160 orang (55.2%), diikuti dengan responden beragama Buddha seramai 92 orang (31.7%) dan responden yang

beragama Hindu seramai 29 orang (10.0%). Manakala, terdapat empat orang (1.4%) responden menganuti agama Sikh dan lima orang (1.7%) beragama Kristian.

Jadual 4: Latar Belakang Kelulusan Akademik Responden

<i>n</i> =290	Bilangan	Peratusan
SPM	20	6.9
STPM	88	30.3
Matrikulasi	54	18.6
Diploma	68	23.4
Ijazah	53	18.3
Master	7	2.4

Jadual 4 memaparkan maklumat mengenai latar belakang responden yang berkaitan dengan kelulusan pendidikan. Didapati bahawa sebahagian besar responden kajian iaitu seramai 88 orang (30.3%) berkelulusan STPM, manakala hanya seramai 20 orang (6.9%) responden berkelulusan SPM. Selain daripada itu, seramai 54 orang (18.6%) responden berkelulusan matrikulasi, diikuti seramai 68 orang (23.4%) mempunyai kelulusan Diploma. Manakala, seramai 53 orang (18.3%) mempunyai ijazah dan terdapat tujuh orang (2.4%) responden berkelulusan sarjana.

Jadual 5: Latar Belakang pekerjaan Responden

<i>n</i> =290	Bilangan	Peratusan
Kerajaan	23	7.9
NGO	30	10.3
Bekerja Sendiri	34	11.7
Masih Belajar	203	69.9

Jadual 5 menunjukkan maklumat berkaitan latar belakang pekerjaan responden. Terdapat seramai 23 orang (7.9%) responden yang bekerja kerajaan, diikuti seramai 30 orang (10.3%) responden yang bekerja organisasi bukan kerajaan (NGO). Manakala, seramai 34 orang (11.7%) responden bekerja sendiri. Seterusnya, kebanyakan dari responden adalah terdiri daripada pelajar universiti yang masih belajar iaitu seramai 203 orang (69.9%).

TAHAP PERSEPSI PENONTON TERHADAP DIMENSI KEPENTINGAN, PERANAN, MODERATOR DAN PANELIS DAN ISI KANDUNGAN RANCANGAN DIALOG HARMONI SEBAGAI MEDIUM DIALOG ANTARA AGAMA

Berikut adalah hasil dapatan kajian bagi menjawab objektif kajian 1 iaitu mengenalpasti tahap persepsi penonton terhadap dimensi kepentingan rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama ditunjukkan dalam Jadual 6 secara terperinci berdasarkan kepada nilai kekerapan, peratusan, min dan sisihan piawai. Tahap skor min dan sisihan piawai keseluruhan dimensi kepentingan rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama berada pada tahap tinggi iaitu 4.0927 dan sisihan piawai 0.45582. Hasil dapatan kajian menunjukkan bahawa penonton mempunyai tahap persepsi yang tinggi terhadap kepentingan Dialog Harmoni kerana Dialog Harmoni merupakan satu saluran untuk mereka mempelajari kepelbagaian anutan agama dan budaya lain di Malaysia.

Jadual 6: Taburan Data Pemboleh Ubah Dimensi Kepentingan Rancangan Dialog Harmoni Sebagai Medium Dialog Antara Agama

Item	Pernyataan	STS	TS	TP	S	SS	Min	SP
01	Dialog Harmoni merupakan satu saluran untuk saya mempelajari kepelbagaian anutan agama dan budaya lain di Malaysia.	(0) 0%	(1) 0.3%	(23) 7.9%	(130) 44.8%	(136) 46.9%	4.38	0.645
02	Saya percaya bahawa Dialog Harmoni merupakan sebuah rancangan yang dapat membantu saya untuk memahami cara hidup anutan agama lain di Malaysia.	(0) 0%	(2) 0.7%	(22) 7.6%	(140) 48.3%	(126) 43.4%	4.34	0.648
03	Dialog Harmoni merupakan satu medium untuk saya mengetahui kepercayaan dan amalan agama-agama lain di Malaysia.	(0) 0%	(0) 0%	(22) 7.6%	(153) 52.8%	(115) 39.7%	4.32	0.608
04	Menerusi rancangan Dialog Harmoni saya dapat mengetahui adaya agama-agama lain di Malaysia.	(0) 0%	(3) 1.0%	(24) 8.3%	(137) 47.2%	(126) 43.4%	4.33	0.671
05	Dialog Harmoni merupakan satu saluran untuk saya mengetahui adat resam agama-agama lain di Malaysia.	(0) 0%	(2) 0.7%	(31) 10.7%	(161) 55.5%	(96) 33.1%	4.21	0.650
06	Melalui rancangan Dialog Harmoni saya dapat mengetahui tradisi agama-agama lain di Malaysia.	(0) 0%	(3) 1.0%	(41) 14.1%	(152) 52.4%	(94) 32.4%	4.16	0.694

07	Rancangan Dialog Harmoni perlu dikekalkan dan diteruskan sebagai medium dialog antara agama di Malaysia.	(0) 0%	(5) 1.7%	(22) 7.6%	(135) 46.6%	(128) 44.1%	4.33	0.691
08	Saya berminat menonton rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah.	(2) 0.7%	(7) 2.4%	(70) 24.1%	(114) 39.3%	(97) 33.4%	4.02	0.858
09	Dialog Harmoni membuatkan saya suka kepada program yang berbentuk dialog antara agama.	(1) 0.3%	(5) 1.7%	(56) 19.3%	(132) 45.5%	(96) 33.1%	4.09	0.785
10	Rancangan Dialog Harmoni dapat mengikis sikap prasangka negatif yang selama ini ada dalam diri saya terhadap agama lain.	(1) 0.3%	(4) 1.4%	(39) 13.4%	(154) 53.1%	(92) 31.7%	4.14	0.720
11	Saya yakin rancangan Dialog Harmoni dapat mewujudkan kesedaran dalam diri saya supaya saling hormat-menghormati penganut agama-agama lain di Malaysia.	(0) 0%	(0) 0%	(32) 11.0%	(139) 47.9%	(119) 41.0%	4.30	0.657
12	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni boleh dijadikan sebagai medium perpaduan supaya kita saling menghargai dan memahami agama-agama lain.	(1) 0.3%	(1) 0.3%	(25) 8.6%	(139) 47.9%	(124) 42.8%	4.32	0.657
13	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni dapat merapatkan hubungan persaudaraan antara satu agama dengan agama lain di Malaysia.	(1) 0.3%	(4) 1.4%	(79) 27.2%	(158) 54.5%	(48) 16.6%	3.85	0.710
14	Saya menghormati pilihan anutan agama orang lain di negara ini.	(1) 0.3%	(2) 0.7%	(25) 8.6%	(154) 53.1%	(108) 37.2%	4.26	0.670
15	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni ini dapat mewujudkan hubungan yang baik dan interaksi yang positif di antara satu agama dengan agama yang lain di Malaysia.	(2) 0.7%	(0) 0%	(27) 9.3%	(147) 50.7%	(114) 39.3%	4.27	0.686
16	Rancangan Dialog Harmoni mampu melahirkan sifat untuk saling bantu-membantu dan bekerjasama di antara satu agama dengan agama yang lain di Malaysia.	(1) 0.3%	(0) 0%	(29) 10.0%	(156) 53.8%	(104) 35.9%	4.24	0.655
17	Saya sangat seronok menonton rancangan Dialog Harmoni kerana berkonsepkan dialog antara agama.	(0) 0%	(7) 2.4%	(41) 14.1%	(147) 50.7%	(95) 32.8%	4.13	0.740
18	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni tidak menyentuh isu sensitiviti agama-agama lain di negara ini.	(0) 0%	(2) 0.7%	(48) 16.6%	(137) 47.2%	(103) 35.5%	4.17	0.720

*Kajian Persepsi Penonton Terhadap Rancangan “Dialog Harmoni”
Di TV Al-Hijrah Sebagai Medium Dialog Antara Agama Di Malaysia* |101

19	Saya rasa rancangan Dialog Harmoni dapat mengurangkan masalah sentimen perkauman antara satu agama dengan agama lain yang berlaku di negara ini.	(1) 0.3%	(3) 1.0%	(38) 13.1%	(153) 52.8%	(95) 32.8%	4.16	0.710
20	Selepas menonton Dialog Harmoni saya baru sedar tentang keindahan tradisi, budaya dan kepelbagaian agama di Malaysia.	(1) 0.3%	(6) 2.1%	(37) 12.8%	(157) 54.1%	(89) 30.7%	4.12	0.730
21	Saya tidak bersetuju dengan rancangan Dialog Harmoni kerana berkonsepkan dialog antara agama di Malaysia.	(31) 10.7%	(57) 19.7%	(49) 16.9%	(61) 21.0%	(92) 31.7%	3.43	1.386
22	Saya yakin rancangan Dialog Harmoni tidak sesuai ditayangkan di kaca televisyen kerana akan memberi kesan yang negatif kepada agama masing-masing.	(106) 36.6%	(55) 19.0%	(36) 12.4%	(55) 19.0%	(38) 13.1%	2.53	1.467
23	Rancangan Dialog Harmoni dapat menggalakkan Badan Bukan Kerajaan (NGO) untuk bergiat aktif dalam bidang dialog antara agama di Malaysia.	(2) 0.7%	(5) 1.7%	(70) 24.1%	(143) 49.3%	(70) 24.1%	3.94	0.782

Min Keseluruhan =4.0927

Sisihan Piawai = 0.45582

Seterusnya, objektif kajian kedua adalah untuk mengenalpasti tahap persepsi penonton terhadap peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama. Secara keseluruhantahap skor min dan sisihan piawai dimensi peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama berada pada tahap tinggi iaitu 3.9034 dan sisihan piawai 0.52578. Ini menunjukkan bahawa penonton rancangan Dialog Harmoni mempunyai tahap persepsi yang tinggi terhadap peranan rancangan Dialog Harmoni adalah sebagai medium dialog antara agama dan berperanan untuk memupuk sikap saling hormat-menghormati antara satu agama dengan agama yang lain di negara ini. Nilai kekerapan, peratusan, min dan sisihan piawai setiap item ditunjukkan secara terperinci dalam Jadual 7.

Jadual 7: Taburan Data Pemboleh Ubah Dimensi Peranan Rancangan Dialog Harmoni Sebagai Medium Dialog Antara Agama

Item	Pernyataan	STS	TS	TP	S	SS	Min	SP
01	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni berperanan sebagai medium keharmonian antara penganut pelbagai agama dan budaya di Malaysia.	(1) 0.3%	(1) 0.3%	(34) 11.7%	(157) 54.1%	(97) 33.4%	4.20	0.676
02	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni berperanan sebagai medium dialog antara agama di Malaysia.	(1) 0.3%	(3) 1.0%	(36) 12.4%	(158) 54.5%	(92) 31.7%	4.16	0.699
03	Saya yakin rancangan Dialog Harmoni berperanan sebagai satu saluran yang dapat menyatupadukan masyarakat berbilang agama dan budaya di Malaysia.	(0) 0%	(0) 0%	(42) 14.5%	(155) 53.4%	(93) 32.1%	4.17	0.666
04	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni tidak boleh dijadikan sebagai medium untuk memahami kepercayaan dan amalan agama-agama lain di Malaysia.	(51) 17.6%	(76) 26.2%	(39) 13.4%	(64) 22.1%	(60) 20.7%	3.02	1.421
05	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni berperanan sebagai saluran pendidikan dialog antara agama di Malaysia.	(1) 0.3%	(2) 0.7%	(37) 12.8%	(159) 54.8%	(91) 31.4%	4.16	0.689
06	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni berperanan untuk mengurangkan konflik yang berlaku antara satu agama dengan agama lain di negara ini.	(1) 0.3%	(3) 1.0%	(34) 11.7%	(156) 53.8%	(96) 33.1%	4.18	0.699
07	Saya yakin rancangan Dialog Harmoni berperanan untuk memupuk sikap saling hormat-menghormati antara satu agama dengan agama yang lain di negara ini.	(0) 0%	(2) 0.7%	(28) 9.7%	(158) 54.5%	(102) 35.2%	4.24	0.647
08	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni tidak dapat membentuk satu titik persefahaman terhadap budaya dan tradisi agama-agama lain di Malaysia.	(46) 15.9%	(70) 24.1%	(44) 15.2%	(62) 21.4%	(68) 23.4%	3.12	1.420
09	Saya percaya bahawa rancangan Dialog Harmoni mampu untuk mengikis sikap prasangka dan salah faham yang berlaku sebahagian penganut agama terhadap agama-agama lain di Malaysia.	(3) 1.0%	(30) 1.0%	(46) 15.9%	(147) 50.7%	(91) 31.4%	4.10	0.773

*Kajian Persepsi Penonton Terhadap Rancangan “Dialog Harmoni”
Di TV Al-Hijrah Sebagai Medium Dialog Antara Agama Di Malaysia* |103

10	Rancangan Dialog Harmoni dapat menyumbang kepada pembentukan integrasi nasional.	(0) 0%	(7) 2.4%	(34) 11.7%	(159) 54.8%	(90) 31.0%	4.14	0.710
11	Rancangan Dialog Harmoni tidak dapat menyemai sikap toleransi antara agama di Malaysia.	(38) 13.1%	(55) 19.0%	(35) 12.1%	(71) 24.5%	(91) 31.4%	3.42	1.429

Min Keseluruhan =3.9034

Sisihan Piawai = 0.52578

Bagi mencapai objektif ke-3, analisis berikut ialah taburan dapatan kajian melibatkan persepsi penonton terhadap moderator dan panelis rancangan Dialog Harmoni. Agama yang terlibat sebagai penelis di dalam rancangan Dialog Harmoni ialah panelis yang mewakili agama Islam, Kristian, Buddha, Hindu dan Sikh. Tahap skor min dan sisihan piawai keseluruhan persepsi penonton terhadap dimensi moderator dan panelis Dialog Harmoni berada pada tahap tinggi iaitu 3.8707 dan sisihan piawai 0.63842. Jadual 8 memaparkan nilai kekerapan, peratusan, min dan sisihan piawai setiap item.

Jadual 8: Taburan Data Pemboleh Ubah Dimensi Moderator Dan Panelis Rancangan Dialog Harmoni Di TV Al-Hijrah

Item	Pernyataan	STS	TS	TP	S	SS	Min	SP
01	Moderator Dialog Harmoni sangat berkebolehan dalam rancangan ini.	(1) 0.3%	(5) 1.7%	(58) 20.0%	(134) 46.2%	(92) 31.7%	4.07	0.783
02	Saya amat meminati cara dan penyampaian moderator rancangan Dialog Harmoni.	(1) 0.3%	(0) 0%	(53) 18.3%	(139) 47.9%	(97) 33.4%	4.14	0.728
03	Moderator rancangan Dialog Harmoni ini membosankan.	(21) 7.2%	(47) 16.2%	(48) 16.6%	(68) 23.4%	(106) 36.6%	3.65	1.311
04	Panelis yang dijemput untuk bercakap dalam rancangan Dialog Harmoni sangat pakar dalam bidang agama masing-masing.	(4) 1.4%	(10) 3.4%	(57) 19.7%	(135) 46.6%	(84) 29.0%	3.98	0.866
05	Panelis yang ditampilkan gagal memberi pengisian yang baik.	(28) 9.7%	(60) 20.7%	(54) 18.6%	(69) 23.8%	(79) 27.2%	3.38	1.334
06	Saya tertarik kepada penyampaian yang disampaikan oleh panelis agama-agama lain dalam rancangan Dialog Harmoni.	(3) 1.0%	(9) 3.1%	(60) 20.7%	(135) 46.6%	(83) 28.6%	3.98	0.844

Min Keseluruhan =3.8707

Sisihan Piawai = 0.63842

Dan objektif terakhir kajian persepsi penonton terhadap isi kandungan Dialog Harmoni menunjukkan min keseluruhan berada pada tahap yang tinggi iaitu 3.7349 dan sisihan piawai 0.42301. Ini menunjukkan bahawa penonton mempunyai persepsi yang tinggi terhadap isi kandungan rancangan Dialog Harmoni adalah sebagai medium yang berkonsepkan dialog antara agama di Malaysia. Selain itu juga, penyiaran rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama ini dapat memantapkan pemikiran penganut pelbagai agama berkaitan dengan agama-agama lain di Malaysia. Jadual 9 di bawah memaparkan nilai kekerapan, peratusan, min dan sisihan piawai setiap item.

Jadual 9: Taburan Data Pemboleh Ubah Dimensi Isi Kandungan Dialog Harmoni

Item	Pernyataan	STS	TS	TP	S	SS	Min	SP
01	Isi kandungan rancangan Dialog Harmoni sangat menarik dan mudah di fahami.	(0) 0%	(7) 2.4%	(44) 15.2%	(135) 46.6%	(104) 35.9%	4.15	0.764
02	Isi kandungan rancangan Dialog Harmoni amat tidak sesuai dengan semua lapisan masyarakat yang berbilang agama dan budaya di Malaysia.	(25) 8.6%	(51) 17.6%	(43) 14.8%	(71) 24.5%	(100) 34.5%	3.58	1.344
03	Isi kandungan dalam rancangan Dialog Harmoni membuatkan saya rasa susah untuk fahami.	(23) 7.9%	(55) 19.0%	(46) 15.9%	(80) 27.6%	(86) 29.7%	3.52	1.305
04	Saya mempelajari banyak perkara melalui rancangan Dialog Harmoni terutamanya berkaitan budaya dan cara hidup penganut agama-agama lain.	(1) 0.3%	(4) 1.4%	(48) 16.6%	(149) 51.4%	(88) 30.3%	4.10	0.739
05	Banyak input-input baru yang saya belajar berkaitan kepercayaan agama-agama lain menerusi rancangan Dialog Harmoni ini.	(0) 00%	(3) 1.0%	(45) 15.5%	(151) 52.1%	(91) 31.4%	4.13	0.702
06	Saya percaya rancangan Dialog Harmoni ini akan lebih menarik sekiranya disiarkan dalam bahasa Inggeris.	(20) 6.9%	(31) 10.7%	(98) 33.8%	(87) 30.0%	(54) 18.6%	3.42	1.117
07	Saya tidak suka program yang berbentuk dialog antara agama dalam bahasa Inggeris.	(33) 11.4%	(49) 16.9%	(81) 27.9%	(53) 18.3%	(74) 25.5%	3.29	1.321
08	Saya percaya rancangan Dialog antara agama seperti Dialog Harmoni perlu disiarkan dalam bahasa Melayu sahaja.	(40) 13.8%	(34) 11.7%	(89) 30.7%	(79) 27.2%	(48) 16.6%	3.21	1.250

09	Saya percaya melalui program rancangan dialog antara agama di televisyen ini dapat mematangkan pemikiran penganut pelbagai agama di Malaysia.	(1) 0.3%	(4) 1.4%	(36) 12.4%	(151) 52.1%	(98) 33.8%	4.17	0.720
----	---	-------------	-------------	---------------	----------------	---------------	------	-------

Min Keseluruhan = 3.7349

Sisihan Piawai = 0.42301

PERBINCANGAN DAPATAN KAJIAN

Dewasa ini, metode dialog antara agama yang dapat dijadikan sebagai platform utama dalam memberi kefahaman dan saling bertukar pandangan berkaitan sesuatu perkara sangat penting untuk diberi perhatian. Isu-isu seperti khuatir dan kerisauan dengan tentangan masyarakat samada penganut agama Islam atau bukan Islam telah menjadi faktor mengapa proses dialog antara agama kurang dikenali oleh masyarakat terutamanya dalam kalangan generasi muda pada masa kini. Namun begitu, kajian Jaffary Awang et al (2007) yang bertajuk *Dialog Antara Agama dan Kepentingannya dalam Pembangunan Masyarakat di Malaysia Menurut Persepsi Pelajar-Pelajar Muslim dan Non-Muslim di Institusi Pengajian Tinggi Awam (IPTA)*, terdapat sebanyak 88.6 peratus responden dalam kalangan penuntut di IPTA mempunyai sikap terbuka terhadap dialog. Justeru itu, dapatan kajian ini menyokong hasil kajian tersebut.

Hasil kajian ini menunjukkan bahawa majoriti responden di dalam kajian ini adalah terdiri dari kalangan para pelajar iaitu 203 orang (69.9%) responden yang masih belajar di univerviti. Hal ini sedikit sebanyak merupakan faktor yang menyumbang kepada persepsi penonton terhadap rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama berada pada tahap yang tinggi dengan nilai keseluruhan perolehan min sebanyak 3.90. Ini menunjukkan bahawa rancangan Dialog Harmoni adalah sebuah medium dialog antara agama yang dapat menarik minat golongan muda untuk lebih mengetahui kepelbagaian anutan agama, amalan, budaya dan tradisi agama-agama lain di Malaysia.

Di dalam perbincangan dapatan kajian ini, penyelidik memfokuskan kepada hasil dapatan nilai skor min yang tertinggi berdasarkan kepada empat dimensi utama iaitu dimensi kepentingan Dialog Harmoni (KDH), dimensi peranan Dialog Harmoni (PDH), dimensi moderator dan panelis Dialog Harmoni (MP_DH) dan dimensi isi kandungan Dialog Harmoni (IK_DH). Hasil dapatan kajian persepsi penonton terhadap dimensi kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama menunjukkan item 01: *Dialog Harmoni merupakan satu saluran untuk saya mempelajari kepelbagaian anutan agama, bangsa dan budaya lain di Malaysia* berada pada tahap paling tinggi dengan perolehan min sebanyak 4.38 dan sisihan piawai 0.645.

kenyataan ini selari dengan Leonard Swidler (2003), tujuan utama berdialog adalah kerana setiap pihak yang berbeza pandangan dapat mempelajari dari pihak lain agar mereka boleh berubah dan berkembang maju.

Pandangan yang sama turut disokong oleh Azizan Baharudin (2008) tujuan sebenar dialog ialah untuk belajar dari pihak lain suatu cara berfikir yang berlainan dan baru. Selain itu, dialog menuntut manusia mengatasi tanggapan negatif terhadap agama lain. Hal ini menunjukkan bahawa kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama di Malaysia dapat menarik hati penonton untuk mempelajari kepelbagaian anutan agama dan budaya di negara ini. Perkara ini akan memberikan faedah kepada pembentukan masyarakat yang berpengatahuan tentang agama-agama lain.

Nilai skor min kedua yang tertinggi dalam dimensi kepentingan Dialog Harmoni pula ialah item 02: *Saya percaya bahawa Dialog Harmoni merupakan sebuah rancangan yang dapat membantu saya untuk memahami cara hidup anutan agama lain di Malaysia* dengan perolehan min sebanyak 4.34 dan sisihan piawai 0.648. kenyataan item ini dipersetujui oleh Ataullah Siddiqui (1997), dialog adalah mekanisme untuk berkongsi cara berfikir dan bertukar pandangan sebagai usaha untuk memahami antara satu sama lain. Perkara yang sama turut dijelaskan oleh Kamar Oniah (2010) bahawa dialog antara agama bertujuan untuk memahami persepsi dan pendirian berhubung dengan sesuatu isu menerusi pelbagai agama. Kepentingan rancangan Dialog Harmoni ini mampu dilihat sebagai medium untuk masyarakat berbilang kaum, agama dan bangsa memahami cara hidup anutan agama-agama lain di negara ini. Melalui pemahaman yang baik, maka segala persepsi dan tanggapan negatif terhadap agama-agama lain dapat dihindari. Selain itu, Fatmir Mehdi Shedu (2007) menyatakan bahawa dialog memiliki kaedah khusus yang bersesuaian untuk memupuk sikap saling faham memahami agama lain.

Manakala, nilai skor min ketiga yang tertinggi dalam dimensi kepentingan Dialog Harmoni ialah item 07: *Rancangan Dialog Harmoni perlu dikekalkan dan diteruskan sebagai medium dialog antara agama di Malaysia* dengan nilai perolehan min sebanyak 4.33, sisihan piawai 0.691. Hal ini berkait rapat dengan pembudayaan dialog antara agama di Malaysia. Penyiaran rancangan Dialog Harmoni ini perlu dilihat dari sudut yang positif dan pada masa yang sama kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama perlu disuburkan dan dibudayakan dalam kalangan masyarakat majmuk di Malaysia. Sekiranya rancangan ini diteruskan, sedikit sebanyak akan memberi kebaikan dari sudut pengetahuan dan pemahaman mengenai anutan agama, cara hidup dan kebudayaan yang berbeza kepada masyarakat pelbagai agama di negara ini. Azizan Baharudin (2008) menyatakan pembudayaan

dialog dapat memperkukuhkan jalinan perpaduan negara dan merupakan kunci kelangsungan dan kemampunan negara.

Selain daripada itu juga, hasil kajian ini dapat menolak persepsi negatif sesetengah pihak yang mengatakan Dialog Harmoni yang berkonsepkan dialog antara agama bersifat prularisme. Objektif utama penyiaran rancangan Dialog Harmoni ini adalah untuk memberi pendedahan, perkongsian dan kesedaran kepada masyarakat berkaitan anutan agama-agama yang pelbagai di Malaysia. Tujuan utamanya adalah apabila sesebuah masyarakat faham agama-agama lain, maka sikap prejudis dan bersangka buruk dapat dihindari dari dalam hati mereka. Perkara yang paling utama adalah memberi kefahaman, penerangan dan pendedahan berkaitan ilmu agama-agama lain yang bersesuaian dengan masyarakat pada masa kini. Dan perkongsian tersebut dapat disampaikan dengan cara yang mudah difahami oleh semua pihak.

Melalui hasil dapatan di dalam kajian ini, penyelidik merumuskan bahawa terdapat sembilan kepentingan rancangan Dialog Harmoni berteraskan mekanisme dialog antara agama di Malaysia iaitu; Pertama, Dialog Harmoni merupakan satu saluran untuk masyarakat mempelajari kepelbagaian anutan agama, bangsa dan budaya lain di Malaysia. Kedua, Dialog Harmoni penting kerana Dialog Harmoni merupakan sebuah rancangan yang dapat membantu masyarakat untuk mengetahui dan memahami budaya, adat resam, tradisi, cara hidup, anutan, kepercayaan dan amalan agama-agama lain di Malaysia. Ini adalah kerana panel yang mewakili setiap agama adalah tergolong dari kalangan mereka yang pakar dan berpengetahuan tinggi dalam bidang dialog antara agama.

Ketiga, rancangan Dialog Harmoni dapat menarik hati masyarakat terutamanya generasi muda untuk suka kepada program yang berbentuk dialog antara agama. Keempat, kepentingan Dialog Harmoni berpontensi untuk membina kesedaran dalam diri para peserta dialog supaya mempunyai sifat saling hormat-menghormati terhadap penganut agama-agama lain di negara ini. Kelima, kepentingan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama mampu untuk mengikis sikap prasangka negatif yang ada dalam setiap peserta dialog terhadap agama-agama lain. Hal ini dapat digambarkan sekiranya setiap individu dan peserta dialog mempelajari dan memahami kepercayaan dan kebudayaan agama lain dengan sebaiknya maka sifat sangka buruk dapat dijauhi serta dihapuskan.

Manakala yang keenam, kepentingan Dialog Harmoni dapat dijadikan sebagai medium perpaduan supaya setiap masyarakat pelbagai agama saling menghargai, bantu-membantu, bekerjasama, berkasih sayang,

mengeratkan hubungan persaudaraan sesama manusia dan dapat berinteraksi dengan cara yang positif di antara satu agama dengan agama yang lain. Ketujuh, kepentingan Dialog Harmoni ialah rancangan ini mampu untuk mengurangkan masalah sentimen perkauman antara penganut pelbagai agama. Kelapan, rancangan Dialog Harmoni dapat menggalakkan Badan Bukan Kerajaan (NGO) untuk lebih bergiat aktif dalam bidang dialog antara agama di Malaysia. Hal ini dapat dilihat menerusi penglibatan wakil-wakil panelis Dialog Harmoni yang kerap dijemput untuk menyampaikan perkongsian dialog antara agama di sesebuah program dan beberapa institusi di Malaysia. Dan yang terakhir, kesembilan ialah kepentingan Dialog Harmoni dapat dijadikan sebagai model dialog antara agama di Malaysia.

Seterusnya, perbincangan dapatan kajian berdasarkan persepsi penonton terhadap dimensi peranan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama, item 07: *Saya yakin rancangan Dialog Harmoni berperanan untuk memupuk sikap saling hormat-menghormati antara satu agama dengan agama yang lain di negara ini* memaparkan nilai perolehan min yang tertinggi iaitu sebanyak 4.24 dan sisihan piawai 0.647. Ini menunjukkan dengan jelas bahawa peranan utama Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama adalah untuk memupuk sikap saling hormat menghormati antara penganut pelbagai agama di Malaysia. Ini dinyatakan oleh Abdul Azizi Bergout (2008), dialog merupakan satu usaha untuk menggerakkan kepada semangat perkongsian dan sikap saling hormat menghormati di antara satu sama lain. Pandangan ini selari dengan pandangan Fatmir Mehdi Shedu (2007) yang menyatakan bahawa dialog memiliki kaedah khusus yang bersesuaian untuk memupuk sikap saling hormat menghormati agama lain.

Sementara itu, item 01: *Saya percaya rancangan Dialog Harmoni berperanan sebagai medium keharmonian antara penganut pelbagai agama dan budaya di Malaysia* mempunyai nilai perolehan min kedua tertinggi iaitu sebanyak 4.20 dan sisihan piawai 0.676, dalam dimensi peranan Dialog Harmoni. Pernyataan ini dikuatkan lagi dengan pendapat Azizan Baharudin (2008), yang menyatakan dialog dapat memupuk keharmonian hidup bersama. Khadijah Khambali et al (2012) menyatakan konsep dialog amat berkait rapat dengan hubungan antara agama yang menjadi saluran dan mekanisme penting dalam memupuk persefahaman, arena perkenalan dan satu bentuk pengharapan dalam mewujudkan keharmonian hidup bersama.

Namun begitu, Khairulnizam (2005) turut mempersoalkan adakah dari sudut perlaksanaan dalam realiti semasa dialog dapat memainkan peranan sebagai platform metode perdamaian dalam kalangan masyarakat berbilang agama, bangsa dan budaya di Malaysia. Khairulnizam & Suzy (2012) juga mengutarakan pandangan bahawa kebanyakan isu seperti isu kefahaman

agama dan adat resam menunjukkan dialog antara agama masih lagi dilihat rapuh untuk menjadi platform atau metode terbaik dalam menangani konflik antara agama (Khairulnizam et al, 2014).

Bertitik tolak daripada isu tersebut, penyelidik berpandangan melalui hasil kajian persepsi penonton terhadap dimensi peranan rancangan Dialog Harmoni berdasarkan item 06 : *Saya percaya rancangan Dialog Harmoni berperanan untuk mengurangkan konflik yang berlaku antara satu agama dengan agama lain di negara ini* menunjukkan nilai perolehan min berada pada tahap ketiga tertinggi iaitu 4.18 dan sisihan piawai 0.699. Atallah Siddiqui (1997) berpandangan bahawa dialog merupakan satu cara untuk menurangkan perbezaan dan konflik yang wujud. Hal ini sedikit sebanyak dapat menggambarkan bahawa mekanisme Dialog Harmoni telah mencorakkan pemikiran penonton kearah Dialog Harmoni berperanan sebagai wahana untuk mengurangkan konflik antara agama melalui alternatif saluran media di televisyen.

Pendekatan Dialog Harmoni yang berkonsepkan dialog antara agama dan disiarkan di kaca televisyen Malaysia dapat dijadikan sebagai wadah terbaik dalam membudayakan dialog antara agama dalam kalangan wakil-wakil agama di negara ini. Hal ini dapat dilihat wakil panelis yang mewakili agama-agama di Malaysia bukan sahaja dijemput untuk mengadakan sesi dialog di televisyen (TV Al-Hijrah) malah, selepas penyiaran rancangan tersebut, wakil-wakil panelis tersebut dijemput untuk mengadakan dialog antara agama di institusi-institusi tertentu seperti di universiti, pertubuhan badan bukan kerajaan (NGO), dialog kepada masyarakat umum di beberapa buah institusi dan lain-lain tempat. Ini telah membuktikan bahawa Dialog Harmoni sedikit sebanyak dapat memberi kesan kepada pengamalan dan membudayakan dialog dalam kalangan masyarakat pada masa kini. Perlaksanaan dialog antara agama ini perlu dilihat dari sudut positif kerana dapat memberi kebaikan kepada semua agama.

Berdasarkan hasil dapatan kajian, penyelidik merumuskan bahawa terdapat lima peranan rancangan Dialog Harmoni sebagai medium dialog antara agama iaitu; Pertama, Dialog Harmoni berperanan untuk memupuk sikap saling hormat-menghormati, sebagai medium keharmonian, menyatupadukan masyarakat, menyemai sifat toleransi dan membentuk satu titik persefahaman antara penganut pelbagai agama di Malaysia. Kedua, Dialog Harmoni berperanan sebagai medium untuk memahami anutan dan amalan agama-agama lain. Ketiga, Dialog Harmoni berperanan untuk mengikis sikap prasangka dan salah faham yang berlaku terhadap satu agama dengan agama yang lain. Keempat, Dialog Harmoni berperanan sebagai saluran pendidikan dialog antara agama. Dan kelima, Dialog Harmoni berperanan kepada

pembentukan integrasi nasional di kalangan masyarakat berbilang bangsa dan agama.

Seterusnya, bagi melihat dimensi moderator dan panelis terhadap rancangan Dialog Harmoni, nilai skor min yang tertinggi di dalam aspek ini ialah item 02 : *Saya amat meminati cara dan penyampaian moderator rancangan Dialog Harmoni*, dengan perolehan min sebanyak 4.14 dan sisihan piawai 0.728. Kenyataan ini menunjukkan bahawa penonton sangat meminati cara penyampaian moderator Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah. Moderator memainkan peranan yang sangat penting untuk memikat hati para penonton khususnya yang terdiri daripada pelbagai agama dan bangsa supaya mereka berminat terhadap rancangan tersebut. Kemudian, item 01 : *Moderator Dialog Harmoni sangat berkebolehan dan sesuai mengendalikan rancangan ini*. Orang yang dijemput sebagai moderator sesebuah rancangan program haruslah seorang yang berkebolehan dan sesuai mengikut cita rasa masyarakat majmuk di Malaysia.

Manakala, item 04: *Panelis yang dijemput untuk bercakap dalam rancangan Dialog Harmoni sangat pakar dalam bidang agama masing-masing* dan item 06 : *Saya tertarik kepada penyampaian yang disampaikan oleh panelis agama-agama lain* di dalam dimensi moderator dan panelis Dialog Harmoni, masing-masing memperolehi min yang sama iaitu sebanyak 3.98. kepakaran panelis yang mewakili agama masing-masing dan penyampaian yang baik memainkan peranan penting di dalam menarik minat penonton untuk menyukai rancangan Dialog Harmoni ini. Setiap panelis haruslah mempunyai kepakaran dalam agama mereka. Hal ini bagi memastikan perkongsian maklumat dan kelangsungan dialog antara agama dapat disampaikan dengan jujur dan ikhlas bersesuaian dengan kehendak masyarakat majmuk di negara ini. Melalui rancangan Dialog Harmoni ini juga penonton diberi peluang untuk bertanyakan soalan kepada wakil agama-agama lain berkaitan dengan salah faham yang sering timbul di antara satu agama dengan agama lain.

Penyelidik mendapati panelis yang mewakili agama masing-masing di dalam rancangan Dialog Harmoni memainkan peranan yang penting di dalam menjelaskan kefahaman anutan agama dan budaya mereka kepada masyarakat. Penyelidik berpandangan tujuan berdialog adalah untuk mencari titik persefahaman seperti bekerjasama dalam membangunkan ekonomi sesama bangsa dan agama. Kenyataan ini selari dengan pendapat Osman Bakar (2003) yang menyatakan bahawa dialog antara agama sebagai mekanisme untuk mengenal pasti titik persamaan dan perbezaan antara agama. Pihak yang berkelayakan untuk mengendalikan aktiviti dialog antara agama seperti yang disiarkan dalam rancangan Dialog Harmoni perlu dipilih dari kalangan yang benar-benar mahir dalam ilmu dialog.

Ketiadaan pihak yang berkelayakan dalam mekanisme dialog antara agama akan memberi kesan kepada kegagalan aktiviti dialog tersebut. Selain itu juga, perkara-perkara yang boleh mencetuskan sensitiviti penganut agama lain harus dielakkan bagi memastikan kelangsungan dialog dapat berjalan dengan jayanya.

Dari aspek persepsi penonton terhadap dimensi isi kandungan rancangan Dialog Harmoni item 09 : *Saya percaya melalui program rancangan dialog antara agama di televisyen ini dapat memamatkan penganut pelbagai agama di Malaysia* memaparkan perolehan nilai min yang pertama tertinggi di dalam dimensi ini iaitu 4.17 dan sisihan piawai 0.720. Pandangan ini turut disokong oleh Abdel Azizi Bergout (2008) yang menyifatkan dialog sebagai satu usaha untuk memamatkan kesedaran seseorang kepada lebih baik. Seterusnya kenyataan item 01 : *Isi kandungan rancangan Dialog Harmoni sangat menarik dan mudah di fahami* merupakan min yang kedua tertinggi di dalam dimensi isi kandungan rancangan Dialog Harmoni dengan perolehan min sebanyak 4.15 dan sisihan piawai 0.764. Isi kandungan pengisian terhadap topik yang dibicarakan haruslah menarik dan mudah difahami oleh semua lapisan masyarakat di Malaysia. Hal ini bagi memastikan segala pengisian yang disampaikan oleh penulis yang mewakili agama masing-masing dapat difahami dengan sebaiknya tanpa menimbulkan perbalahan dan konflik antara satu sama lain.

Bagi min yang ketiga tertinggi dalam dimensi isi kandungan rancangan Dialog Harmoni pula ialah berdasarkan pernyataan dalam item 05 : *Banyak input-input baru yang saya belajar berkaitan kepercayaan agama-agama lain menerusi rancangan Dialog Harmoni ini* dengan perolehan min sebanyak 4.13 dan sisihan piawai 0.702. Pernyataan ini dengan jelas telah menunjukkan bahawa penonton yang menyaksikan rancangan Dialog Harmoni dapat mempelajari banyak input yang berkaitan dengan kepercayaan agama-agama lain. Ramli Awang (2013) menjelaskan kita dianjurkan supaya menerima perbezaan yang wujud, dengan hati yang terbuka, menghormati pegangan dan kepercayaan orang lain agar persefahaman dapat dipupuk dari semasa ke semasa. Menerusi dialog antara agama, persefahaman terhadap konsep asas agama-agama lain dapat membina sebuah jambatan yang membawa kepada keharmonian, kerjasama dan toleransi antara satu agama dengan agama yang lain di negara ini.

Berdasarkan kepada perbincangan di atas, konflik yang berlaku antara agama dapat dihindari sekiranya semua pihak bekerjasama dalam memberi kefahaman kepada masyarakat tentang betapa peri pentingnya untuk hidup secara harmoni dalam kalangan masyarakat yang berbilang kaum, bangsa dan agama di Malaysia. Malaysia merupakan sebuah negara yang sangat

bertuah kerana terdiri daripada kepelbagaian etnik, budaya, kaum, bangsa dan agama. Melalui kepelbagaian tersebut dapat melahirkan satu cara hidup yang bersifat unik dan dinamik. Selain itu juga, kepelbagaian agama dan bangsa di Malaysia dapat membina sebuah negara yang membangun berdasarkan kepada perkongsian buah fikiran dari penganut agama yang pelbagai di negara ini. Sebagai contoh agama Islam, Kristian, Buddha, Hindu dan Sikh sentiasa saling bekerjasama, jujur, ikhlas, berkasih sayang dan mempunyai sifat keluhuran yang tinggi untuk membangunkan negara.

Proses pembudayaan dialog dalam bentuk formal melalui peranan kerajaan telah mula dilaksanakan apabila kerajaan memperkenalkan dasar Islamisasi pada tahun 1982 merangkumi aspek politik, ekonomi, pendidikan, perundangan dan sosiobudaya masyarakat Malaysia (Khadijah 2005, 94). Menurut Rosmawani Md Zain (2013) selaku penerbit rancangan Dialog Harmoni menyatakan bermula pada tahun 2013, TV Al-Hijrah yang merupakan sebuah stesen di bawah kerajaan telah menyiarkan sebuah rancangan Dialog Harmoni dengan berkonsepkan dialog antara agama dan melibatkan wakil dari pelbagai agama untuk berdialog secara harmoni di kaca televisyen. Saifuddin Abdullah (2014) yang merupakan Ketua Pegawai Eksekutif, Gerakan Kesederhanaan Global (GMM) di dalam tajuk penulisan *Dialog Agama Untuk Harmoni* menyatakan peranan media penting dalam meningkatkan pandangan masyarakat supaya bersifat positif terhadap isu-isu berkaitan dialog agama.

Khadijah Khambali et al (2012), berpandangan amalan berdialog adalah satu aktiviti yang sihat kerana sebarang kemusykilan, kesangsian dan kesalahfahaman di antara pelbagai masyarakat yang tinggal bersama dapat diperjelaskan secara terus tanpa dimomokkan atau dicampuradukkan dengan anasir-anasir luar. Menurut Osman Bakar (1997), *Kecelikan Budaya* perlu dibangunkan untuk memahami budaya pihak lain kerana sikap sebegini berupaya membentuk anggota masyarakat yang menghargai kepelbagaian agama, bersedia berkongsi bersama serta menghargai sumbangan spiritual tradisi lain. Rosales & Arevalo (1991) berpandangan dialog tidak hanya terbatas pada perkara yang membincangkan konflik dan kemelut masyarakat tetapi dialog juga berperanan dalam memupuk kesamaan dan perkongsian hidup bersama.

Hans Kung (1992) pula menyatakan bahawa keamanan dan keharmonian hidup hanya akan terbentuk sekiranya penganut pelbagai agama mengamalkan “dialog” kerana dialog berupaya menjernihkan salah faham dan membentuk imej dan identiti sebenar agama. Namun begitu, Khadijah Khambali et al (2012), ada menyatakan realiti dialog dalam konteks hubungan antara agama merupakan satu perkara yang agak mencabar untuk direalisasikan. Bertitik

tolak daripada perkara tersebut, TV Al-Hijrah yang merupakan sebuah stesen di bawah kerajaan telah merealisasikan sebuah rancangan Dialog Harmoni yang berkonsepkan dialog antara agama kepada masyarakat majmuk menerusi saluran media komunikasi. Oleh itu, hasil kajian persepsi penonton yang tinggi terhadap rancangan Dialog Harmoni dan pendedahan perkongsian dialog antara agama melalui media seperti yang disiarkan di TV Al-Hijrah, usaha tersebut sedikit sebanyak mampu untuk memberi kefahaman kepada masyarakat, berupaya mengurangkan konflik dan tanggapan negatif serta salah faham yang selama ini terjadi di antara satu agama dengan agama yang lain.

KESIMPULAN

Penyiaran rancangan Dialog Harmoni di TV Al-Hijrah merupakan medium yang berkonsepkan dialog antara agama di Malaysia. Rancangan Dialog Harmoni telah merealisasikan penyiaran berbentuk dialog antara agama yang berpotensi untuk mewujudkan sebuah suasana harmoni, toleransi dan saling hormat menghormati dalam kalangan kepelbagaian anutan agama dan bangsa di Malaysia. Justeru itu, rancangan ini perlu diteruskan kerana dapat memberi kesan yang positif kepada masyarakat yang berbilang kaum, bangsa dan agama di negara ini. Selain itu, rancangan Dialog Harmoni adalah sebuah medium dialog antara agama yang dapat menarik minat golongan muda untuk lebih mengetahui kepelbagaian anutan agama, amalan, budaya dan tradisi agama-agama lain di Malaysia.

RUJUKAN

- Azizan Baharudin.(2008). Peranan Dialog Peradaban di Dalam Wacana Tamadun Malaysia. *Jurnal Peradaban. Jurnal Rasmi Pusat Dialog Peradaban*. Universiti Malaya.
- Abdul Azizi Bergeout. (2008). *Meeting the Challenges of Dialogue: Need for Civilisational Vision and Cultural Transformation*. Dalam Simon, W. Thomas & Azizan Baharudin (ed). *Dialogue of Civilizations and The Construction of Peace*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya. p. 149.
- Ahmad Sunawari Long. (2011). *Pengenalan Metodologi Penyelidikan Pengajian Islam*. Bangi: UKM.
- Chua Yan Piaw. (2011). *Kaedah dan Statistik Penyelidikan*. Buku 1. Kaedah Penyelidikan. Edisi Kedua. Malaysia: McGraw Hill Education.
- Dalia Ismail. (2013). *TV Al-Hijrah Tidak Bermotif Keuntungan*. Minda Aktif. <http://mindaaktif.net/2013/10/tv-al-hijrah-tidak-bermotif-keuntungan/>. Dilawati pada 5 November 2014.
- Fatmir Mehdi Shehu. (2007). *Nostra Aetate and Inter-Religious Dialogue: An Islamic Perspective*. *Thesis Phd*. Universiti Islam Antarabangsa Malaysia. p.77.

- Hans Kung. (1992). *“Christianity and World Religions: Dialogue with Islam”* dlm. Swidler, Leonard (ed.). *Muslims in Dialogue: The Evolution of a Dialogue*. New York: The Edwin Mellen Press.
- Kerlinger, F.N. (1973). *Foundation of Behaviour Research*. New York: Holt, Rinehart & Wiston, Inc.
- Krejcie, R.V & Morgan, D.W. (1970). Determining Sample Size for Research Activities, *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610.
- Khadijah Mohd. Khambali & Khairul Nizam Mat Karim. (2005). *“Interaksi dan Dialog Agama (dialog Peradaban): Satu Paparan”* dlm. Azizan Baharuddin (ed.) *Islam dan Dialog Peradaban: Satu Perspektif*. Kuala Lumpur: Pusat Dialog Peradaban Universiti Malaya, 100.
- Kamar Oniah. (2010). *Religion and Pluralistic Co-Existence: The Muhibbah Perspective*. IUM Pres: International Islamic University Malaysia.
- Khairulnizam Mat Karim. (2005). Realiti Aplikasi Dialog Antara Agama di Malaysia: Kajian Inter-Faith Spiritual Fellowship (INSaF) dan Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya. *Disertasi Ijazah Sarjana Usuluddin*. Jabatan Aqidah dan Pemikiran Islam, Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Khairulnizam Mat Karim., & Suzy Aziziyana Saili (2012). Measuring Religious Leaders (Muslim – Non Muslim) Understanding on Interfaith Dialogue Basic Concept and its Effect to Social Relation: A Preliminary, *The Journal of Islamic Knowledge*, 2 (2).
- Khairulnizam Mat Karim, Khadijah Mohd Khambali @ Hambali & Suzy Aziziyana Saili. (2014). Kefahaman Konsep Asas Dialog Antara Agama di Kalangan Ketua Agama Islam dan Kristian di Malaysia dan Kesannya Terhadap Hubungan Sosial. *Jurnal al-Thaqafah*. Vol. 4, Isu 1. hal. 69-82. Pusat Kembangan Kolej Universiti Islam Sultan Azlan Shah, Perak Darul Ridzwan. (ISSN 2232-0474/E- ISSN 2232-0482) (SCOPUS-Cited Publication)
- Leonard Swidler. (2003). *Dialogue in Malaysia and the Global Scenario*. Siri Monograf Pusat Dialog Peradaban. No 1. Universiti Malaya.
- Leonard Swidler. (1992). *Muslims in Dialogue: The Evolution of A Dialogue*. Wales: The Edwin Mellen Press.
- Mohd Majid Konting. (1990). *Kaedah Penyelidikan Pendidikan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Najib Abdul Ghafar. (2003). *Penyelidikan Pendidikan*. Skudai: Penerbit UTM.
- Muhammad Yusuf Khalid, Panji Hidayat Mazhisham, Khairunneezam Mohd Noor, Ahmad Najaa' Mokhtar, Muhammad Zaki Mustafa, Nur Husna Mohamad Hussain, (2014), “Dialog Harmoni di Malaysia 2013: Satu Sorotan Awal”, *Proceedings of International Conference On Da'wah*

- And Islamic Leadership Management*, (IC-DAIM 2014). USIM.
- Nazri Muslim, Faridah Jalil, Abdul Aziz Bari, Mansor Mohd Noor and Khairul Anwar Mastor. (2011). Tahap Penerimaan Pelajar Terhadap Peruntukan Orang Melayu dalam Perlembagaan dari Perspektif Hubungan Etnik di Malaysia. *Jurnal Kemanusiaan*. Bil. 18.
- Nunnally, JC. (1978). *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Osman Bakar. (1997). *Islam and Civilizational Dialogue: The Quest for a Truly Universal Civilization*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1.
- _____ (2003). *Islam & Dialog Peradaban: Menguji Universalisme Islam Dalam Peradaban Timur & Barat*. Yogyakarta: Fajar Pustaka Biru.
- Ramli Awang. (2003). *Islam Alternatif Perpaduan Segajat*. Skudai: Penerbit UTM.
- Rosmawani Md Zain. (2013). *Penubuhan, kepentingan dan pendekatan Dialog Harmoni (TV Al-Hijrah)*. Temu bual, 18 November.
- _____ (2014). *Sambungan Siaran Dialog Harmoni (TV Al-Hijrah)*. Temu bual. 28 Januari.
- Siddiqui, Ataullah. (1997). *Christian-Muslim Dialogue in the Twentieth Century*. London: Macmillan Press LTD.
- Saifuddin Abdullah. (2014). Dialog Agama untuk Harmoni. *Sinar Harian*. <http://www.sinarharian.com.my/kolumnis/dialog-agama-untuk-harmoni-1.251600>
- Syafinza Zainuddin, Madihah Baharudin, Nur Rizwana Ishak & Siti Nazimah Daud. 2011. Dialog Antara Agama ke Televisyen. *Sinar Harian*. 27 Disember 2011.
- Tengku Muhammad Ismail Bin Tengku Ibrahim. (2014). *Rancangan Dialog Harmoni 2014 di TV Al-Hijrah*. Temu bual. 17 September.
- Zulkiple Abd Ghani, Musa Abu Hassan, Fauziah Hassan & Suria Hani A. Rahman. (2012). TV Al-Hijrah: Inovasi Baru Dalam Landskap Dunia Penyiaran Islam. *Proceeding International Conference on Islamic Leadership-2 (ICIL)*. Nilai: USIM.